

MOȘTENIREA SPIRITUALĂ ȘI CULTURALĂ A BISERICII

EDUCAȚIA ÎN GÂNDIREA ȘI LUCRAREA MITROPOLIȚILOR MOLDOVEI IACOB PUTNEANUL, IACOB STAMATI ȘI VENIAMIN COSTACHI

Pr. prof. dr. Ion VICOVAN
Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae” din Iași

Abstract

Our Church has always been focused on the education of its spiritual sons and daughters, irrespective of their age. This essential work has been revealed in many forms: preaching, confessing, building schools, writing and printing textbooks for students or books for general teaching, etc. The Metropolitan Iacob Putneanul, Iacob Stamati and Veniamin Costachi are only those few among many hierarchs of our Church who consistently and systematically focused on this work; hence, the name given in their honor by their contemporaries or descendants (“The Romanians’ Pestalozzi” or “The Enlightener of Moldova”). Beyond this thorough and fundamental education provided by means of the pulpit or the confession chair, they were the founders of numerous and various schools, they wrote and published the first textbooks, they made sustained effort in introducing or reintroducing the Romanian language in schools and Church, as well as printing countless religious books, teachings, many of which had important prefaces underlining the benefits of education, emphasizing the final human destination – “rejoicing into God”.

Keywords: hierarchs, culture, school, books, textbooks.

Preliminarii

Având în vedere că 2016 a fost declarat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române „Anul omagial al educației religioase a tineretului creștin ortodox și an comemorativ al Sfântului Ierarh Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești”, am considerat binevenit să abordez tema cu titlul de mai sus. Aceasta din două motive:

a. pentru a arăta că Biserica noastră a fost în mod constant preocupată de educația fiilor ei duhovnicești, indiferent de vârsta lor;

b. pentru a aduce un smerit omagiu vrednicilor înaintași care au lăsat adânci și frumoase „urme” în istorie, răspândind multă lumină în jur prin carte și școală.

Educația a constituit pentru Biserică o permanentă grijă și preocupare. Formele prin care Biserica a realizat educația, atât în înțeles de instrucție, ca act cultural, cât și din perspectivă duhovnicească, au fost diverse: cuvântul (predica), arta (cu toate formele ei), manuscrisele, tipăriurile, școlile etc. Doar astfel se explică impresionanta ei lucrare culturală pusă în slujba fiilor și fiicelor ei în decursul istoriei.

Mitropolitul Iacob Putneanul (1750-1760)

Mitropolitul Iacob Putneanul, trecut recent în rândurile sfinților de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române (2016), a avut în domeniul educației, în general, *o constantă preocupare, o activă implicare și o semnificativă realizare*. Această activitate s-a desfășurat prin: *tipărirea de cărți de cult și de învățătură, cu bogate și valoroase prefețe, înființarea și purtarea de grijă față de școli și alcătuirea de manuale școlare*.

Lucrarea tipografică

Mitropolitul Iacob Putneanul a fost un ierarh preocupat de dezvoltarea culturii. Asta o dovedește prin faptul că, inițial, acesta a publicat o serie de cărți în tipografia lui Duca Sotiriovici, instalată la Iași¹, după care a refăcut tipografia mitropoliei (din Iași), în care a imprimat mai multe cărți în limba română. Prin „osârdia și cheltuiala” sa s-au tipărit mai multe cărți, atât pentru folosul preoților, cât și de învățătură duhovnicească sau manuale școlare. Ierarh luminat, mitropolitul Iacob nu s-a limitat doar la împlinirea lucrării de tipograf, ci a însoțit cărțile de cult cu frumoase și consistente predoslovii.

Educația în gândirea și lucrarea slujitorilor Bisericii n-a fost și nu trebuie înțeleasă ca o activitate care-i vizează doar pe copii, pe tineri în general, ci, în viziunea lor, „tot omul ce vine în lume”

¹ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Iași, Editura Trinitas, 2006, p. 303.

trebuie educat și pregătit, nu doar „pentru viață” (viața pământească), cum spune un vechi proverb latin, ci pentru „viața veșnică” (cerească).

De pildă, după ce mai întâi arată că „fieștecare bine este făcut de la Dumnezeu pentru oarecare săvârșit, precum este focul ca să încâlzească, soarele să lumineze și altele așisderea”, se întreabă: „Că soarele de n-ar lumina, ce-ar fi? Așisderea și omul care s-a făcut pentru Dumnezeu, de nu se va osteni ca să câștige acel mai adevărat săvârșit pentru care s-au zidit, adică pe Dumnezeu, în deșert și fără nici un folos se ostenește”². Precizăm faptul că toate cărțile de cult conțin, dincolo de pronunțatul lor caracter teologic, și un fundamental caracter pedagogic, educațional, în sensul că îl îndeamnă pe cititor/ascultător să trăiască frumos și să împlinească binele în raport cu Dumnezeu-Creatorul și cu semenii în vederea unei vieți frumoase și armonioase aici, pe pământ, și dobândirii fericii celei veșnice dincolo, în ceruri.

Dintre multele sale lucrări, amintim, la loc de cinste, *Alfavită suflăscă*, tipărită în 1755 la tipografia Mitropoliei din Iași. Prin această carte, autorul introduce pe cititor/ascultător în esența lucrurilor, subliniind, cu multe exemple și utilizând un limbaj plastic, caracterul efemer al acestei vieți și valoarea netrecătoare a lucrurilor duhovnicești.

Astfel, în introducerea intitulată „Pentru a se cade a ne bucura întru Domnul, iară nu pentru bucuriile cele stricăcioase ale aces-tei lumi”, el precizează că omul nu trebuie să se conducă și să viețuiască numai după cele materiale, ci mai mult după cele spi-rituale, iar pe cele materiale să le întrebuințeze, pe cât posibil, spre folosul sufletesc, având în vedere ținta finală la care trebuie să tindă omul: preamărirea lui Dumnezeu. Concret, el zice: „Nimic dar nu iaste în veacul acesta vrednic de bucurie și de veselie, ni-mic vrednic de mângâiere și de inimă bună: ci toate sunt pline de plângere și de tânguire. Deșărtarea deșărtărilor iaste viața ome-nească; că să naște omul din stricăciune, creaste întru durere și în neputință, viața sa își necăjește în scârbe și în năcazuri, în gâlcevi

² Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche*, tom. II, București, 1910, pp. 123-124, *apud* Teoctist, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *În slujba ortodoxiei românești, a năzuințelor sale de unitate națională și de afirmare a culturii române: mitropolitul Iacob Putneanul (1719-1778)*, Mănăstirea Neamț, 1978, p. 26.

și calabalâcuri și întâmplări nenădăjduite și întru toată neodihna... Ci de voiești a te bucura, numai întru Domnul te bucură: că bucuria trupească degrab piare, iară bucuria Domnului rămâne în veci. Mângâierea pământească degrabă piare, și întru amărăciune să întoarce; iară mângâierea prea Sfântului Duh, întru Domnul pururea mângâie și în viecii veacilor va mângâia cu mângâiere negrăită. Pentru aceasta cu nimică cu altă, ci întru Domnul te bucură... De nimică de alt nu vă bucurați, numai întru Domnul: că toată bucuriia ce nu iaste întru Domnul, iaste mincinoasă și amăgitoare: și toată mângâierea ce nu iaste întru Dumnezeu, iaste greutate și turburare sufletului. Pentru aceea nu te bucura pentru mâncare și băutură, nici pentru bogăția și mărirea aceștii lumi, nici pentru oare care frumuseațe și pohte dobitocești, ci numai întru Domnul te bucură, întru Dumnezeu cu veselie te veseliște: că întru aceste vremelnice nu iaste bucurie adevărată, numai mincinoasă, vremealnică, fără de temei: căci întru întunerec lumină nu iaste, în moarte viața nu vei afla, întru minciună dreptate nu să va arăta. Bucuria lumii aceștia iaste mincinoasă, mângâierea ei mutătoare, veselia ei lesne se schimbă. Întru puțină bucurie și mângâiere, și îndată fără de veaste plângere și tânguire. Încă mângâierea ei n-au trecut, și îndată acum scârba și necazul au sosit. Pentru aceia numai întru Domnul te bucură, cu bucurie și cu veselie te veselește. Bucură-te întru Domnul Dumnezeu, că Dumnezeul tău: Dumnezeu mare iaste, veșnic, fără de moarte, întru toate putincios, atotfăitoriul, Dumnezeul îndurărilor, milostiv, drept, iubitoriu de oameni și prea milostiv, Tatăl al milostivirilor, Dumnezeu a toată mângâierea... Bucură-te întru Domnul și-i dă lui mulțămită: căci te-au făcut pre tine după chipul și asemănarea sa, din neființă la ființă te-au adus, cu mărire și cu cinste te-au încununat. Nu te-au făcut pre tine fiară, nici chit, nici altă oarecare jivină: ci om, făptură înțelegătoare, nemuritoriu, și sufletul tău l-au cinstit cu singură stăpânirea. Măcar de ne și despărțim de trupul cel vremelnic, dar spre mai bună sălășluire trecem, și cu sufletul petreacem în veci: nu spre o mie sau doao sau trei mii de ani, ci în vecii veacilor ce n-au sfârșit... Bucură-te întru Domnul și-i dă lui mulțămită: că toate pentru tine în dar le-au făcut, pentru tine ceriul și pământul, pentru tine soarele și luna și toată podoaba ceriului cu steale au făcut, pentru tine fiările, și dobitoacele, păsările ceale zburătoare și toată

jivina. Pentru tine mărire, râurile, izvoarele, iazerile, feliurile de pești, chiții cei mari, pentru tine pădurile, codrii. Dumbrăvile, fealuri de pustii; pentru tine cele văzute și cele nevăzute sunt făcute... Bucură-te întru Domnul și dă lui mulțămintă: că acel Dumnezeu întru tot puternic, prea bogat, pentru tine au săracit, pentru tine om s-au făcut, ca pre tine să te unească luiși: nu s-au îngrețeluit a lua asupra sa ale noastre, ca să se dea nouă cu totul pre sine..."³.

O altă lucrare a sa, în care face o frumoasă introducere, valoroasă, pe tema educației, este *Sinopsis, adecă adunarea de mai multe învățături*, apărută în 1757. În predoslovia sa, marele ierarh adresează un ales îndemn de „învățătură pentru ce să-și dea fieștecare om feciorii lui la carte”, subliniind că „fiecare om învățat se cheamă om cuvântător, iar cel neînvățat este asemenea dobitoacelor”.

Pentru frumusețea și importanța textului, redăm cuvântul autorului: „Nu să poate să fie mai fericit omul, când pune tot gândul și purtarea lui de grijă, în ce chip și cu ce mijloace va putea să vază copiii lui rânduți spre pricopseala învățaturii; după cum vedem nu numai în Sfânta Scriptură, ci și la toate Istoriile fericind pe Părinții aceia cari pun silința lor cu neadormiți ochi pentru învățatura copiilor lor. De vreme că învățatura cea de Dumnezeu însuflată este lumina trupului, și cunoștința credinții cei Dumnezeiești, o înălțare a firii omenești, este o dogmă a prea Înălțatului și Cerescului Împărat și o pază a tuturor poruncilor Sfinției Sale. Și această învățătură au făcut pre filosofi de au cunoscut toate firile, nu numai cele pământești, ci și cele cerești. Această învățătură este o icoană și o închipuire dumnezeiască și o cârmă ce ocârmuiește pre sufletul ce să află întru acest vas pământesc... Această învățătură, dar, văzându-o noi că este adormită întru întunericul lenevirii, ni s-au rănit inima de foametea aceasta, ce să află înrădăcinată în sufletele a unora din Părinții care își cresc copiii lor fără învățătură. Deci, fiește care om ce este învățat, să cheamă om cuvântătoriu, iară cel neînvățat este asemenea dobitoacelor. Și de voiți să vă fie feciorii voștri asemenea dobitoacelor, este mare greșală și orbire: căci să lipsesc de învățatura cu

³ *Alfavită sufletească pentru ce să cade a ne bucura numa întru Domnul; iară nu pentru lucrurile cele stricăcioase ale aceștii lumi*, anexa III, apud Teoctist, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *op. cit.*, pp. 79-82.

careea fără de aceea cu greu este a cunoaște pre Dumnezeu, numai atâta îl cunosc precum îl cunosc și dobitoacele nesimțitoare. Și adevărat și încredințat lucru este: că învățătura este asemenea cu florile cele mirositoare, care cu mirosul învățăturii tămăduiește toate ranele ceale trupești, iară cel neînvățat este asemenea copaciului celui uscat și pre cum soarele încâlzește și crește toate cele ce odrăslește pământul, așa și învățătura dă priceapere omului spre toată cunoștința, și iarăși în ce chip depărtându-se soarele de crugul zilii să face întunec, așa și învățătura, fiind depărtată de ticălosul acela om, să află la întunerecul necunoștinței și mai sus în scurt este orb, măcar de i să și pare că veade, căci că ochii celui neînvățat și nepedepsit sunt orbi, și mai mult ai sufletului, că sufletul și mintea sunt care văd, și când mintea nu priceape care sunt de treabă, oarbă este de tot. Vedeți dar părinților carii vă lăsați copiii voștri nepedepsiți, câtă stricăciune și nepricopseală pricinuiască feciorilor voștri lipsa învățăturii. Pentru care iată dară că vă îndemnăm ca să vă deșteptați inimile voastre la bunătățile ceale sufletești, carii curg din sfânta învățătură, și să vă dați copiii fiește care părinte la învățătură, ca niște desăvârșiți părinți și purtători de grije de ceale de folos feciorilor voștri”⁴.

O altă lucrare de educație, prin excelență, este *Bucvarul* apărut în 1755. Ea are meritul nu doar de a fi *prima tipăritură de acest fel* pe pământul țării noastre, ci și acela de a se fi răspândit și în Transilvania, fiind reeditată, cu unele completări, la Viena (în 1771). În prefața *Bucvarului*, mitropolitul se adresa părinților, îndemnându-i să-și dea copiii la școală, la învățătură, ea fiind „începerea înțelepciunii”, pentru a nu-i lipsi de „hrana cea sufletească” și de „povățuirea cea bună”⁵. Manualul era îndreptat, precizează autorul, „către bunii credincioși părinți, către hrănitori, către ispravnici, către stăpâni și către toți ceilalți ce au nume părintesc peste copiii cei mici”⁶.

⁴ V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1860*, tomul I, București, Impri-
meria Statului, 1892, p. 24. A se vedea și *Învățătura pentru ca să-și dea fiește care
om feciorii lui la carte*, cap. 60, din *Adunare de multe învățături*, Iași, 1757, exem-
plar păstrat în Biblioteca Academiei R.S. România, nr. inv. 305, *apud* Teoctist,
Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *op. cit.*, pp. 84-85.

⁵ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 303.

⁶ Teoctist, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *op. cit.*, p. 42.

El scoate în evidență necesitatea și importanța educației din pruncie. Ea îl formează și ea va sta la temelia a ceea ce va face omul⁷ când va deveni mare: „creșterea pruncească atârnă cine ce fel de copil este, aceeași și dacă se face mare, de este învățat, dintru copilărie întru învățatură cinstită și numai întru frica lui Dumnezeu (care este începerea înțelepciunii) se cade a nădăjdui că acela va fi cu bună creștere și dacă va fi mare; iară de-i trece creșterea sa fără de frică și învățatură, puțină nădejde că va fi mai bună cealaltă viață a lui”⁸.

El insistă asupra faptului că procesul de educație nu trebuie să se mărginească doar la treapta de învățământ propriu-zis, la conținutul în sine, ci trebuie să aibă în vedere și mediul în care copilul crește: „De trăiește cineva întru norod binecunoscut este că între acela îndreptare bună este copilul, iar de trăiește în norod cu multe sfăzi, urâciuni, pizme, vicleșuguri și tâlhării și alte obiceiuri rele, nu te îndoi că va fi întru acela îndreptare bună copiilor”⁹.

Ctitor și purtător de grijă de școli

Ca urmare a „Așezământului” dat de Grigore Ghica în 1747, pe lângă școlile publice existente apar noi școli, făcându-se astfel „primii pași către obligativitatea învățământului”¹⁰. În acest context, episcopul Iacob a înființat o școală „de slavonește, grecește și românește” pe lângă Episcopia din Rădăuți, unde își avea reședința¹¹. După ce a ajuns mitropolit, a purtat grijă de școlile din Iași și de dascălii lor¹².

Din informațiile păstrate aflăm că la începutul păstoririi sale în Iași funcționau doar două școli publice întreținute de mitropolie,

⁷ *Ibidem*.

⁸ Ion Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 131, *apud* Teoctist, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *op. cit.*, p. 42.

⁹ Bucvar, Iași, 1755; *Predoslovia către buni credincioși părinți, către hrănitori, către ispravnici, către stăpâni și către toți ceilalți ce au nume părintesc peste copiii cei mici*, *apud* Teoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, *Mitropolitul Iacob Putneanul (1778-1978). Făclier al ortodoxiei românești, al năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române*, Mănăstirea Neamț, 1978, p. 36.

¹⁰ Diac. as. dr. Al. I. Ciurea, *Iacob Stamati*, Iași, 1946, p. 115.

¹¹ Teoctist, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *Mitropolitul Iacob Putneanul...*, p. 11.

¹² Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 303.

clerul fiind scutit de dajdia domnească și ploconul vlădicesc, cu condiția să-și plătească „dajdia școalelor”. Datorită activității sale intense pe acest plan, în ultimul an al păstoririi sale funcționau mai multe școli, nu doar în Iași, ci și în toată Moldova, fiind desemnate chiar și școli private. În 1759, domnitorul Ioan Teodor Callimachi (1758-1761) emite un decret domnesc referitor la școală, desemnându-i pe mitropolit și pe marele eclesiarh să cerceteze „starea școalelor” din Iași¹³. Din raportul întocmit de cei doi, aflăm că în Moldova, la acea vreme, funcționau școli publice, școli grecești, dar și școli „atât în limba moldovenească, cât și în limba slavonească”. Din informațiile păstrate mai aflăm că în (unele) mănăstiri existau și școli „oarecum private”, cea mai renumită dintre acestea fiind cea de la Mănăstirea Putna, căreia mitropolitul Iacob i-a acordat o atenție mai cu seamă după retragerea sa din scaun la Mănăstirea Putna, școală care, în conformitate cu hrisovul lui Grigore Ghica, a fost ridicată la rangul de „școală domnească”¹⁴. Împreună cu învățatul arhimandrit Vartolomeu Măzăreanu, mitropolitul Iacob a organizat școala de aici, devenind o adevărată „Academie duhovnicească”¹⁵, după modelul celei de la Kiev, înființată de Sfântul Ierarh moldovean Petru Movilă¹⁶, în cadrul ei fiind prevăzut și un curs de psaltichie, susținut de călugărul Ilarion din Patmos¹⁷.

Mitropolitul Iacob Stamati (1792-1803)

Activitatea culturală. Școala

Mitropolitul Iacob s-a remarcat prin activitatea culturală, în special pe linie școlară. Pentru calitățile, dar și pentru realizările

¹³ V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 25.

¹⁴ *Ibidem*, p. 26.

¹⁵ Pr. prof. dr. Petru Rezuș, *Vechea Școală teologică de la Putna. O scrisoare inedită a lui Vartolomeu Măzăreanu*, în „Altarul Banatului”, II (1945), nr. 3-4, pp. 150-156, *apud* Teoctist, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *În slujba ortodoxiei românești...*, p. 41.

¹⁶ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 482.

¹⁷ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, Ed. Ministerului de Culte, București, 1930, p. 156.

sale în acest domeniu, el a fost supranumit *Pestalozzi al românilor*¹⁸. Acest titlu l-a primit cu precădere pentru vestitul său memoriu, numit „*anaforaua mitropolitului Iacob Stamati*”¹⁹, document „rămas clasic și epocal”, pe tema reorganizării învățământului moldovean. Scopul memoriului este „spre mai bună starea și statornicia acestui de obștie folositor lucru”.

Memoriul este structurat în 9 ponturi (puncte)²⁰:

- pontul I se ocupă de localul așa-numitei „academii”, întemeiată de Grigorie Ghica și înzestrată cu „dascăli de multe felurit, devenit acum insuficient”²¹;

- pontul II privește veniturile și cheltuielile școlii. Academia, asemenea celorlalte școli, se întreține din cei 4 lei pe care fiecare preot și fiecare diacon îi plătea anual, fiind strânși de protopop odată cu obișnuitul plocon al mitropoliei. Raportul constată că banii respectivi sunt suficienți pentru plata dascălilor, „atât de limba elinească, cât și de cea moldovenească”²²;

- cu pontul III intră propriu-zis în materiile de învățământ. În el se ocupă de predarea limbii grecești, limbă de predare la toate „neamurile Europei”, însă se ridică împotriva metodei folosite în predarea ei. Astfel, el arată că profesorii greci pleacă, în predarea ei, „de la cele neștiute la cele știute”, pe când ar trebui să plece „de la cele știute la cele neștiute”. Din lipsă de metodă, elevii „mai și zece și doisprezece ani îmbătrânesc în gramatică”. Mitropolitul Iacob compară situația din școlile din Moldova cu cea a altor popoare, unde, în cinci ani, cu o bună metodă, elevii ajung „pe cei mai adânci singrafi, prea cu amăruntul înțeleg”. El concretizează principiile în exemple, arătând că după ce copiii vor

¹⁸ V.G. Borgovan, *Istoria Pedagogiei*, ediția a II-a, București, 1915-1916, pp. 203-206; N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 141; Pr. Mihail Bulacu, *Pedagogie creștină ortodoxă*, București, 1935, *apud* Diac. as. dr. Al.I. Ciurea, *op. cit.*, p. 117.

¹⁹ Despre acest subiect a se vedea mai pe larg studiul Pr. lect. dr. Ion Vicovan, *Mitropolitul Iacob Stamati, „Pestalozzi al românilor”, și preocupările sale pentru învățământ – 200 de ani de la Anaforaua sa –*, în „Teologie și Viață”, anul X (LXXVI) (2000), nr. 1-6, pp. 219-227.

²⁰ *Anaforaua Mitropolitului Iacob Stamati pentru reformarea școlilor din Moldova*, la Diac. as. dr. Al.I. Ciurea, *op. cit.*, pp. 227-233.

²¹ *Ibidem*, p. 228.

²² *Ibidem*, pp. 228-229.

învăța „oareșce gramatică”, li se vor „paradosi mitiile lui Esop” și, treptat, altele, explicându-li-se cuvintele „din lecsis în lecsis”. În același capitol se ridică și împotriva abuzului de memorizare, care era caracteristica învățământului epocii respective, elevii „nimica cu totul știind sau înțelegând”. Mitropolitul are o concepție interesantă și despre vacanță „neconținerea învățaturii face desăvârșiți învățați ucenici”, iar „vacanțiile (...) nu pricinuesc altă fără numai îi fac să uite și cele ce au învățat, căci toată deprinderea din nelucrare se strică și de istov se prăpădește”. De aceea, el propune reducerea timpului afectat vacanței, numai la duminici, praznice împărătești și o lună de vacanță propriu-zisă, „când sunt arșițele soarelui”²³;

- pontul IV privește pe „dascălii epistimurilor”(științelor). Vorbind de necesitatea predării științelor (geometria, matematica, filosofia) în școală, el spune că „o academie fără epistimuri este ca o casă fără ferești”. Cât privește limba de predare, mitropolitul propunea limba greacă, desigur având în vedere contextul vremii, precum și faptul că până atunci nu se predaseră disciplinele științifice în limba română. Este adevărat că în recomandarea limbii grecești un rol deosebit l-au avut și cunoștințele sale de limbă, întrucât mitropolitul însuși era bun cunoscător al acesteia²⁴;

- pontul V se referă la predarea Dreptului în limba latină: „Apoi, cine nu știe că spre înțelegerea pravilelor este trebuitoare limba latină”. Argumentul lui este susținut și de faptul că, în viziunea marelui mitropolit, „limba latină este utilă spre îndreptarea și împodobirea limbii moldovenești”²⁵;

- pontul VI tratează despre „dascălii de geometrie practică”. Egiptenii, conform mitropolitului Iacob, au fost cei dintâi „care au aflat geometria”²⁶;

- pontul VII se ocupă de drepturile și obligațiile elevilor: „Câți vor fi leneși și neiubitori de învățatură se scot afară și se pun alții în locul lor, fără fățării, căci niciodată școala nu este hrănitore de săraci, ci hrănitore de învățatură și pentru aceasta pe cel ce are trebuință de învățatură îl hrănește până la o vreme, și-l învață,

²³ *Ibidem*, p. 229-230.

²⁴ *Ibidem*, p. 230.

²⁵ *Ibidem*, p. 231.

²⁶ *Ibidem*.

iar pe cel ce are trebuință numai de milă, îl trimite la cutia milelor”. Din același capitol mai aflăm că durata școlii era de 6 ani, examenele ținându-se din 6 în 6 luni, iar atât elevii, cât și profesorii erau pedepsiți de către epitropi în caz de rea purtare chiar în afară de școală; elevii și profesorii sunt scutiți de impozite; sănătatea elevilor este îngrijită în mod gratuit; se instituie obligativitatea pentru elevi de a-și scoate certificate de școlaritate de la dascălii lor²⁷;

- pontul VIII face referire la păzitorul cărților școlii. Se pot împrumuta cărți acasă numai cu aprobarea epitropilor. Interesantă este propunerea mitropolitului Iacob privitoare la dotarea bibliotecii cu fond de carte: „Iar spre împodobirea și bun nume acestei biblioteci, nici unul din neguțitor nu va aduce în pământul acesta carte nouă și de curând ieșită la lumină, până nu va da una dintr-însele să se pue în bibliotecă aceasta de obștie, iar de va fi cartea mare și de mult preț, atuncia i se va da prețul la jumătate”²⁸;

- pontul IX cuprinde atribuțiile epitropilor școlii, care vor avea în purtarea lor de grijă „acest deobște folositor lucru al patriei și lui Dumnezeu plăcut”, adică școala, considerată de luminatul mitropolit *un bun prin excelență al țării*. Osteneala epitropilor va fi recompensată numai cu „plata cerească”²⁹.

Tot în vremea păstoriei sale, au fost tipărite și o serie de cărți didactice: *Gramatica Theologhicească* (1795) a lui Platon al Moscovei, tradusă de învățatul episcop Amfilohie Hotiniul, *De obște Gheografie* (1795), tălmăcită de același învățat episcop, și *Elemente de aritmetică* (1795).

Marele merit al acestor lucrări constă în aceea că prin intermediul lor s-a putut răspândi cultura în rândul poporului român. Cu toate că mitropolitul Iacob nu este autorul lor, el a contribuit, prin tipărirea acestora, de cele mai multe ori apelând la propriile sale resurse financiare, la marea operă culturală care cunoaște o mai mare dinamică spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Mitropolitul Veniamin Costachi (1803-1842)

Cognomenul pe care i l-au dat contemporanii și i l-au confirmat urmașii, „Luminătorul Moldovei”, se datorează activității sale

²⁷ *Ibidem*, p. 232.

²⁸ *Ibidem*, pp. 232-233.

²⁹ *Ibidem*, p. 233.

culturale de excepție. Ea constituie, ca și în cazul predecesorilor săi în scaun, o lucrare complexă, bogată și valoroasă. Și în cazul său se poate vorbi de *ctitor de școli*, de *contribuția decisivă în reintroducerea limbii române în cult și în școală* și de *impresionanta lucrare tipografică*, multe dintre lucrări având prețioase prefețe pe tema educației semnate de mitropolit.

Ctitor de școală

Imediat după urcarea sa în scaunul de mitropolit al Moldovei, Veniamin Costachi a obținut de la domnitorul Alexandru Moruzi (1802-1806) mai multe hrisoave privitoare la organizarea școlilor din Moldova:

- înființarea unei școli românești (pe lângă cea grecească) la Mănăstirea Mavromolu-Galați;
- înființarea unor școli elinești și românești la Focșani și Bârlad;
- sporirea bugetului pentru susținerea școlilor (din partea Statului, pe lângă contribuția clerului);
- instituirea unei epitropii a școlilor, el deținând funcția de președinte ș.a.

Dorind ridicarea poporului prin cultură³⁰, convins fiind de rolul fundamental al preoților, mitropolitul a prezentat domnitorului un raport, prin care cerea înființarea unui *seminar* pentru viitorii preoți. De altfel, el a fost în mod constant preocupat de educație, în general. În acest sens, el scrie pagini de o rară frumusețe referitoare la rolul deosebit al culturii în formarea omului³¹. Între altele,

³⁰ Nicolae Isar, *Sub semnul „Luminilor”. Figuri din epoca de la 1821, Paideia, București, 2006, p. 24.*

³¹ Inspirându-se din Sfinții Părinți (mai cu seamă din Ioan Gură de Aur), mitropolitul are cuvinte foarte aspre la adresa părinților care nu se îngrijesc de învățătura copiilor: „Uciगाși de fii cu adevărat se pot socoti părinții acei ce nu se îngrijesc a da vreun fel de învățatură la fiii lor; ba încă și mai răi decât aceia, după cum adeverează gura cea de aur (a Sfântului Ioan Gură de Aur, *n.n.*) zicând: ucigașii de fii numai trupul despart de suflet, iar cei ce nu dau creștere bună și învățatură fiilor lor și pe trup desparte de suflet și pe suflet de Dumnezeu. Vai, dar, și amar vouă părinților în lumea aceasta! Dar mai vai și mai amar în cea ce va să fie”. Cum este și firesc, el pune problema învățaturii din perspectivă dublă. Pe de o parte, învățătura, la modul general, are un rol important în informarea și formarea omului, iar pe de altă parte, învățătura creștină în special, pe lângă aspectul formativ, oferă omului și o perspectivă eshatologică:

el arată că, deși „unele vietăți au o iscusință mai mare decât omul, acesta, având minte, poate covârși acele firești iscusințe, prin *învățătura* (s.n.) și îndeletnicire”. În aceeași idee, el arată că: „Omul poate fi și zugrav bun, astronom bun, fizic (fizician, n.n.) bun; pe toate cu învățătura lui le pătrunde, toate le pricepe, toate le învață; prin aceasta se înalță și la scaunul Dumnezeului celui prea înalt... Dar pe cât învățătura îl proslăvește pe om, cu atâta neînvățătura îl înjosește și-l nimicește, mai mult decât pe necuvântătoarele vietăți”³².

Pe lângă motivele arătate care l-au determinat să înființeze seminarul, a mai fost unul, poate și mai important: dorința ridicării stării morale a tinerilor. Privind la starea de decădere morală a acestora, ceea ce i-a „pricinuit mare întristare și îngrijorare” și având trează conștiința datoriei sale, a ajuns la convingerea că preocuparea pentru îndreptarea tinerilor prin învățătura este nu numai foarte importantă, ci și singura modalitate. El consideră această misiune mult mai importantă chiar decât viața sa personală. De aceea a luat hotărârea de a înființa un Seminar care să pregătească temeinic pe viitorii preoți, ca aceștia, la rândul-le, să le fie de folos păstoriților lor: „Socotind că eu nevrednicul luând pe umere sarcina arhipăstoriei țării aceștia, de nu mă voiui sărgui de a depărta pre cuvântătoarea mea turmă de la niște prăpăsturi ca aceste, mai înfricoșat mă va muștra dreptul judecător pentru aceasta, decât pentru însuși păcatele mele. Deapururea nu am încetat și în parte și în obște a sfătui, a muștra și a dojeni din suflet jelind, neîngrijirea pentru christianiceasca creștere a tinerilor...”³³.

Și într-adevăr, printr-un hrisov din 1803 hotăra înființarea Seminarului, „cu dascăli moldovenești (...) pentru învățătura

„Toate științele și meșteșugurile sunt, fără îndoială, de folos omului; însă folosul unora este vremelnic!... și numai la unii până la mormânt și se sfârșește acolo și el și științele și folosul dintre acesta; iar știința christianiceștii credințe și folosul dintru dânsa este mare și veșnic; că povățuitor fiind a toată fapta și viețuirea moralicească, face pe om trebnic în viața aceasta și vrednic vieții de veci”. Dacă cunoașterea învățaturii creștine aduce mare folos omului, e de la sine înțeles că lipsa ei duce, după cuvântul lui Veniamin însuși, „la netrebnice zăbăvi și călcarea de legi”. Cf. Protos. dr. Vasile Vasilache, *Mitropolitul Veniamin Costachi, Mânăstirea Neamț*, 1941, pp. 152-153.

A. Vizanti, *Veniamin Costachi, mitropolit al Moldovei și Sucevei. Epoca, viața și operele sale*, Iași, 1881, p.124, la Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 24.

³³ *Ibidem*, p. 156.

feciorilor de preoți și diaconi”, iar din anul următor, 1804, acesta funcționează efectiv³⁴.

În 1840, Seminarul a primit, din partea domnitorului Mihail Sturdza, numele de *Seminaria Veniamină*, iar marele istoric Constantin Erbiceanu avea să-l numească mai târziu *Sorbona românilor*: „Ceea ce este Sorbona pentru francezi, este Socola pentru români”³⁵.

Pentru a funcționa Seminarul la Mănăstirea Socola, ctitoria lui Lăpușneanu, domnul, printr-un hrisov din 1803, a hotărât mutarea călugărițelor de la mănăstirea de aici, cu hramul „Schimbarea la Față”, la Agapia, unde stareță era sora sa, și unde, prin grija mitropolitului se înființa o școală de carte grecească, călugărițele urmând a se îndeletnici și cu lucrul de mână. La mănăstirile Agapia și Văratec aveau acces și fetele de boieri și de negustori, pentru deprinderea învățaturii de carte și a lucrului mâinilor. De reținut că acum apare pentru prima oară, într-un hrisov domnesc, preocuparea pentru învățătura fetelor.

În 1805, a înființat o școală de cântări bisericești la Iași, oferind totodată banii necesari pentru deschiderea unei școli particulare similare pe lângă Biserica „Sfântul Ioan cel Nou” din Suceava, școală ce a funcționat timp de peste 15 ani.

În perioada 1814-1818, ucenicul său Gheorghe Asachi a ținut cursuri de inginerie, punând astfel bazele învățământului politehnic la noi, dovedind în același timp boierilor retrograzi că se pot preda științele exacte și în limba română. De remarcat faptul că marele mitropolit considera că în procesul de învățare nu este suficientă doar învățătura, teoria, ci și practica: „Fieștecare știință sau meșteșug se câștigă prin teorie sau praxis. Și de a se face desăvârșit cinevași în vruna dintre aceste trebuie să fie și teoreticos, și practicos”³⁶.

Pe 1 ianuarie 1828, mitropolitul împreună cu Gheorghe Asachi au prezentat domnului un plan de organizare a învățământului din Moldova cu două tipuri de școli: o școală normală (cu 2 ani de studii) și un gimnaziu (cu 4 ani de studiu), propunându-se să dea

³⁴ Pentru mai multe amănunte, de consultat, între altele, studiul Pr. asist. Ion Vicovan, *File din istoria învățământului teologic din Moldova*, în „Teologie și Viață”, 1995, nr. 1-3.

³⁵ C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Mănăstirea Socola, fondat la 1804*, Iași, 1885, p. 122.

³⁶ A. Vizanti, *op. cit.*, anexe, p. 125, apud Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 27.

prioritate limbii române. De asemenea, propune înființarea unei biblioteci și înzestrarea cu material didactic. Cursurile ambelor școli s-au deschis la începutul anului 1828. Activitatea mitropolitului Veniamin pe plan școlar a devenit mai intensă după intrarea în vigoare a Regulamentului organic. În toamna aceluiași an s-au deschis 6 școli ținutale, în anii următori luând ființă și altele.

În noiembrie 1834 s-a deschis la Iași *Academia Mihăileană*³⁷, inaugurarea oficială făcându-se în iunie 1835, cursurile superioare ale Seminarului (de 4 ani) fiind considerate ca a treia facultate în cadrul Academiei (după Filozofie, cu 2 ani, și Drept, cu 3 ani). Din această facultate, în 1860 s-a dezvoltat Universitatea „Al.I. Cuza”.

În 1841 s-a deschis *prima școală de arte și meșteșuguri* din Moldova. În 1843, în colaborare cu Gheorghe Asachi, s-a înființat la Iași *prima școală publică pentru fetele orășenilor*, ale cărei cursuri se țineau într-o clădire a Mănăstirii Bărboi.

La îndemnul său și al lui Gheorghe Asachi, o parte dintre boieri și unele mănăstiri au înființat școli sătești, mitropolitul îndemnând pe păstoriți, prin diferite pastorale, prin unele prefețe ale tipăriturilor sale, să-și dea copiii la învățătură, subliniind foloasele ei. În treacăt amintim și faptul că, după propria mărturie a lui Veniamin „mulți tineri cu cheltuiala mea, i-am trimis pe la osăbite locuri, să se pregătească” (Kiev, Moscova, Petrograd, Atena, Viena ș.a.)³⁸.

Contribuția sa la reintroducerea limbii române în cult și în școală

Privitor la limba română, trebuie să remarcăm perseverența cu care a luptat pentru reintroducerea ei în școală, grija față de „buna înfățișare a limbei românești”, aceasta ajungând pentru mitropolitul Veniamin „o grijă sfântă”, un „cult”³⁹. De aici și afirmația sa „că cei cari se împotrivesc cuvintelor adevărat Românești, ce acum

³⁷ Pentru amănunte suplimentare, de văzut studiul Pr. lect. Ion Vicovan, *Academia Mihăileană – 160 de ani de la înființare*, în *Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”*, t. III, 1995-1996, pp. 239-253.

³⁸ Pr. Ilie Gheorghiuță, *Grija deosebită a Mitropolitului Veniamin Costachi pentru ridicarea nivelului cultural al clerului. Considerații în jurul unei scrisori inedite*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, an XLVII (1971), nr. 9-12, p. 646.

³⁹ Protos. Vasile Vasilache, *op. cit.*, p. 189.

au început învățații nației iarăși a le întrebuința, știut să fie că se fac dușmanii nației lor Românești”⁴⁰. Mulți dintre boieri nu erau de acord ca limba de predare să fie româna. Argumentul pe care ei îl aduceau era acela că întrucât limba română are puține cuvinte care definesc noțiuni științifice, nu se poate face știință (mai înaltă) în această limbă. Ei preferau, ca limbă de predare, oricare dintre limbile greacă, rusă, franceză, numai româna nu! Pentru a avea mai mult succes, susținătorii limbilor străine ca limbi de predare în școlile din Moldova au pus această problemă într-o ședință a Adunării Obștești. Unii boieri, deprinși cu obiceiurile fanariote, preferau limba greacă, alții, influențați de ruși, optau pentru limba rusă, iar cei cu vederi (mai) moderne, printre care și domnitorul, preferau limba franceză. Autorul unei interesante lucrări despre mitropolitul Veniamin Costachi, pr. Dr. Ilie Gheorghiu⁴¹, surprinde tensiunea și dificultatea acestui moment pentru mitropolitul ctitor de școală: „Când toți păreau nu numai înțeleși asupra acestei propuneri, ci și așteptau să-și dea votul, iată că sfântul patron și ctitor al limbii române, ca printr-o inspirație divină, în loc să se arunce în niște discuții al căror sfârșit nu se putea prevedea, face boierilor propunerea ca, înainte de orice decizie, să binevoiască a trece și pe la Academie spre a se asigura ei înșiși cât sâmbure de adevăr conțineau obiecțiunile lor. Și, după ce boierii au acceptat, în prezența tuturor, s-a început un examen serios, în care cursanții, pe rând, au fost chemați să răspundă la religie, retorică, istorie, geografie, literatură, filosofie, matematică etc. Examenul, foarte exigent, de altfel, cuprinzând poezii din istoria patriei, fragmente din poezii contemporani români și străini, probleme de fizică ș.a., a dovedit nu numai soliditatea cunoștințelor, cât și claritatea și eleganța expunerii, „ca și când fuseseră pregătiți anume pentru aceasta”. După ce mitropolitul i-a laudat pe elevi și i-a felicitat pe profesori „în numele patriei”, „plin de bucurie și cu lacrimi în ochi” s-a

⁴⁰ Înainte-cuvântare la *Dumnezeeeștele Leturghii, îndreptate de pe cele Elino-grecești și Slavono-rusești de însuși Preasfințitul Mitropolit al Sucevei și Moldovei Veniamin Costachi, anul 1834, apud Ibidem, p. 190.*

⁴¹ Pr. Dr. Ilie Gheorghiu, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi, Neamț, 1946, p. 67.*

întors spre membrii Adunării Obștești, adresându-le cuvintele: „Să mai ziceți, boierilor, că-n limba patriei nu se învață carte”⁴².

Mitropolitul Veniamin Costachi a depus eforturi însemnate, nu numai pentru reintroducerea limbii române în școală, ci a fost efectiv preocupat de cultivarea și îmbogățirea ei. Veniamin numește limba: „românească”, cum au făcut la vremea lor și Sfinții Ierarhi Varlaam și Dosoftei, deși în alte prefete o va numi și „moldovenească” și „vlaho-românească” și „moldo-românească”⁴³. De cele mai mult ori o numește însă „românească” sau „limba nației noastre”⁴⁴. Deplin conștient de unitatea de limbă și de originea comună a românilor, orice referire a sa la limbă are în vedere limba tuturor românilor.

Activitatea tipografică

Ctitor de numeroase școli și implicat total în actul educativ, mitropolitul a simțit mai acut ca nimeni altul lipsa cărților, atât pentru școlile înființate de el, cât și pentru toți românii, în general. În acest scop, el a înființat o nouă tipografie la Mănăstirea Neamț, refăcând-o pe cea de la Mitropolie. Trăitor în spiritul paisian, mitropolitul Veniamin a acordat o atenție deosebită traducerii operelor din Sfinții Părinți, traducerile din limba greacă fiind realizate de doi monahi cărturari de la Neamț, Gherontie și Grigorie (cel din urmă viitorul mitropolit și sfânt Grigore Dascălul al Ungrovlahiei). În total, s-au tipărit cu „binecuvântarea”, cu „porunca”, „cu îndemnul” sau „cu toată cheltuiala” mitropolitului Veniamin peste o sută de cărți. În viziunea lui „cărțile trebuie să folosească nu numai celor mari, ci și celor mici, nu numai cetățenilor (orașenilor), ci și țăranilor, nu numai înțelepților, ci și proștilor”⁴⁵. Menționăm și tipărirea, cu „binecuvântarea” sau cu „cheltuiala” mitropolitului Veniamin Costachi, a unor lucrări laice: *Descrierea*

⁴² A. Vizanti, *Veniamin Costachi*, Iași, 1881, p. 81 *apud* Pr. lect. I. Vicovan, *Academia Mihăileană – 160 de ani de la înființare...*, p. 244.

⁴³ Cf. †Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși, ctitori de limbă și cultură românească*, în vol. *Dascăli de cuget și simțire românească*, EIBMBOR, București, 1981, p. 104, n. 142, 143, 144.

⁴⁴ *Ibidem*, n. 145.

⁴⁵ I. Gheorghită, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi...*, p. 113; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 24.

Moldovei a lui Dimitrie Cantemir (1825), *Hronograful Sfântului Dimitrie al Rostovului* (1837) ș.a.

Dintre tipărituri, amintim în mod special *Liturghierul*, apărut la Iași în două ediții, cu valoroase prefețe (din care aflăm părerile sale asupra limbii literare române, precum și contribuția sa la împă-mântenirea unor termeni liturgici în limba noastră: „molvă” înlocuit cu „rugăciune”, „vohod” cu „intrare”, „cădire” cu „tămâ-iere”, „dveră” cu „perdea”, „sfântul agneț” cu „sfânta pâine”, „po-crovăț” cu „acoperământ” ș.a.). De reținut că majoritatea terme-nilor liturgici propuși de mitropolitul Veniamin s-au impus și sunt folosiți până astăzi. El a avut o contribuție însemnată în acțiunea de cultivare și unificare a limbii române, fără a ajunge la exage-rări (cum a fost cazul Școlii ardeline sau al lui I.H. Rădulescu, de a scoate cuvintele străine din limba română)⁴⁶, ci trimite la „cărțile și documentele vechi” și la cuvintele păstrate în „gura poporului”.

Concluzii

Biserica noastră a fost preocupată mereu de educația fiilor ei duhovnicești. Această preocupare s-a manifestat prin înființarea de școli, prin alcătuirea și tipărirea de manuale școlare sau de învățătură etc.

Ierarhii menționați mai sus, din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, s-au remarcat în mod deosebit prin această lucrare, de aici și supranumele cu care au fost cinstiți de contemporani sau de urmași („Pestalozzi al româ-nilor” sau „Luminătorul Moldovei”).

Au fost cititori de multe și diverse școli, au alcătuit și publicat cele dintâi manuale școlare, au depus un susținut efort pentru intro-ducerea sau reintroducerea limbii române în școală și Biserică, după cum au tipărit nenumărate cărți de cult, de învățătură, multe dintre ele având prețioase prefețe în care subliniau binefacerile educației, evidențiind destinația finală a omului, „bucuria întru Domnul”.

Lucrarea lor culturală a dat bogate roade atât în vremea lor, cât și după ei, opera lor constituind repere de seamă în istoria cul-turală a neamului.

⁴⁶ Pr. Gabriel Cocora, *Mitropolitul Veniamin Costachi, traducător și diortositor de cărți bisericești*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XCIX (1981), nr. 5-6, p. 666.